

השניות בישראל

"אָלף בֵּית" – שירו השביעי של אלתרמן בסדרת "הטור השביעי"

זיוה שמיר

את טורו השביעי – "אָלף בֵּית" – פרסם אלתרמן ביום י"ב באדר ב' (19.3.1943) לרגל איחודן של שתי סיעות ("פְּלָגוֹת" בלשון השיר) במפלגת "פועלי-ציון" והתלכדותן למפלגה מאוחדת. לכאורה כתב כאן אלתרמן באירוניה קלילה, והציג את המאורע כמין אוטופיה על-טבעית שנתגשמה מול עינינו הרואות. עד לאותו איחוד היסטורי בין סיעה א' לסיעה ב', ראתה המציאות הפוליטית במקומותינו רק פילוגים ופירוק לגורמים, ולפתע פתאום אירע נס חד-פעמי וחסר תקדים.

ברי, מאחורי הקלילות המשועשעת מסתתרים, כרגיל, עניינים מהותיים ועקרוניים שאינם קלים ופשוטים כל עיקר. שמות המפלגות בישראל נגזרו בדרך-כלל משורשים בעלי קונוטציות אופטימיות, כגון אח"ד, יח"ד, לכ"ד וכן ממילים המבטאות תקווה להתאחדות ולקידום רעיון משותף ('כולנו', 'ביתנו', 'שינוי', 'קדימה', 'יש עתיד', 'תקווה חדשה', ועוד). ואולם, העובדות מוכיחות שמפלגות על-פי-רוב מפלגות את העם ושואבות את כוחן ממיני תחבולות של "הפְּרָד ומשול", שהרי המילה 'מפלגה' נגזרה מן השורש פל"ג, והאחדות ממנה והלאה.

אחדות, אחדות והתאחדות הן מושגים נדירים בזירה הפוליטית. לעומת זאת, מריבות, פיצולים ושסעים הן תופעות הנפוצות בה עד מאוד. לפיכך, אלתרמן – בתקופה של קיטוב פוליטי חריף בין "מחנה הפועלים" לבין הֶרְוִיזְיוֹנִיסְטִים, הביט משתומם על התאחדותן של שתי סיעות פוליטיות למפלגה אחת, ודיבר עליה כעל פלא היסטורי:

אָלף בֵּית¹

חֶדֶר קָטָן,

צָר וְחֲמִים,²

מִגָּלִיל וְעַד נְגַב־לוֹהֵט.

וְכָל הַיְשׁוּב (כְּבִשֵּׁיר הַתְּמִים)

לומד זה שנים אלוף ביית.

ציונים כללים אלוף ביית,
ומפאי סיעה אלוף ביית,
ועובד ציוני אלוף ביית,
ופועל מזרחי אלוף ביית.
וגם מי שאינו אלוף ביית
עוד יגדל וילמד אלוף ביית
בקצור, מה נמנה עדי תם?
הלא אין מפלגה
אשר יש בה מתם!³

כמוכן לפעמים ההבדל המדיק
בין חלקי מפלגה הוא דקיק מן הדק!⁴
ויודע האל מה בין אלוף לביית
ואם אין הוא יודע, הוא אנאלפבית!⁵...

ופתאם. פתאם קמה נצבה בציון!⁶
מפלגה המכנה פועלי ציון
ותכרז: שתי פלגות נתאחדו בי כדת
והריני עכשו מפלגה אחת!

ומביט הקהל במקרה המוזר
ותמה: ובכן... אפשרי הדבר!
אפשרי שיתחילו אוטופיות קאלו
להפך למציאות... ועבדה שהחלו!
כי הנה מפלגה ציונית מסקמת
נתאחדה והריהי חיה וסקימת
נתאחדה ועשתה זאת חלק וגם חד!⁷
כאדם שמושיט לעצמו את הד!⁸

ותוהים כל רואיה: אכן ואכן
אם כזאת יתכן

הן הפל?תכן!..
יתכן שדברי הנביא לא מאפס...
יתכן שיגור עוד זאב עם כבש.
יתכן שנימר עוד עם גדי ירבע
רק חכה, לבבי, וקוה ואמץ.
מה דורנו דורש בעינינו נוגות?
לא חלילה לחדל קצת מריב מפלגות.
הוא דורש שתקטן לפחות המהומה
הנולדת מריב מפלגה עם עצמה...
והנה בחדרנו הצר וחקים
נשבה רוח פלאות של אחרית-הימים:
מפלגה ציונית המפצלת לשבע
התאחדה
בנגוד לחקי הטבע!
נתן א.

ומדוע ראה כאן אלתרמן בהתאחדות של שתי מפלגות אירוע הנוגד את חוקי הטבע?
משום ש"עקרון הבררה הטבעית" שבתשתית תורת דרווין מלמד שהסתגלותו של
האורניזם לסביבה מאיצה את התפצלותו למינים חדשים. אלתרמן שהגיע ארצה עם
תעודת אגרונום בכיסו, למד בטכניון שבננסי את מקצועות הבוטניקה והזואולוגיה,
והכיר היטב את חוקי הטבע. מי שכתב שהוא הפסיק להתעניין במדע, לא ראה כנראה
מימיו את ספרייתו האישית, שבה נוספו מעת לעת ספרים חדשים בתחומי המדע
השונים שעוררו בו עניין.

וכדי להדגים ולהדגיש עד כמה נוגדת ההתאחדות את חוקי הטבע, השתמש כאן
אלתרמן במילים "שתי פלגות נתאחדו בי כדת / והריני עכשו מפלגה אחת!". המילה
בגוף ראשון "הריני" (ודומותיה בצורת הנקבה או בצורת הרבים) אינה מצויה
במקרא, אך היא נפוצה בספרות חז"ל, ובדרך-כלל היא משולבת בהלכות נזירות,
כגון: "ואם אמר הריני נזיר שזה לא איש ולא אשה, נזיר. רבי יוסי אומר, אנדרוגינוס
בריה בפני עצמה הוא, ולא יכלו חכמים להכריע עליו אם הוא איש או אשה" (ביכורים
ד, ה), וכן: "הכותב תתו ובהמתו לבנו, לא כתב לו את הפוי. אם אמר הריני נזיר שזה
חיה או בהמה, הריהוא נזיר" (שם ב, יא). מילות ההצהרה "הריני נזיר" מופיעות

עשרים ושלוש פעמים במסכת נזיר. נרמז כאן כמדומה שהברייה החדשה שנוצרה מהכלאת שתי המפלגות הריהי "כווי",⁹ או "אנדרוגינוס". גם המילים השאולות ממנהג "פיטוס הקטורת" (בשינויים קלים) כבשורות "כְּמוֹבֵן לְפַעֲמַיִם הַהֶבְדֵּל הַמְדִּיק / בֵּין חֻלְקֵי מַפְלָגָה הוּא דְּקִיק מִן הַדִּק",¹⁰ מלמדות ש"מלאכת מרכבה" של חלקי המפלגה למפלגה מאוחדת אחת היא מסובכת ומורכבת. היא דומה לכתישת הסממנים על-ידי הכוהן שנעשתה באומנות גדולה, בדומה לכתישת סממני המרפא בידי רוקח.

*

צדו ההגותי והרציני של השיר שלפנינו כרוך בסוגיה שאותה כינה ביאליק בשם "השניות בישראל". עם ישראל, טען ביאליק, מאז ומעולם נחלק לשני פלגים שווי-ערך, פחות או יותר. תכונה לאומית זו – התרוצצותן בנפש האומה של שתי תכונות-יסוד הסותרות זו את זו – נתפס אצל כתכונה שהיא גם מקור חוסנו של העם וגם מקור חולשתו. עם ישראל הוא עם המסתגל לכל צורות החיים ברחבי העולם, ועם זאת הוא רואה את עצמו כ"עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב". עם שמתבדל מאומות-העולם הוא אותו עם המבקש להפיץ את "תעודת ישראל בגויים". ביאליק איתר את מקור השניות הזאת בימים קדמוניים, עת התפלג העם לרועי צאן ולעובדי אדמה.

לא זו בלבד שההתפצלות למינים חדשים היא חוק מחוקי הטבע. ספרי ההיסטוריה מוכיחים שאצל בני ישראל החוק הדרוויניסטי הזה פעל באינטנסיביות מרובה. את התכונה הלאומית הזאת – "השניות בישראל" – אפשר להראות לאורך כל התקופות: ממלכת יהודה וממלכת ישראל, יהדות והתיוונות, צדוקים ופרושים, ירושלים ושומרון, תלמוד ירושלמי ותלמוד בבלי, חסידים ומתנגדים, "שומרי שלומי אמוני ישראל" ומשכילים, ציונים מעשיים וציונים רוחניים, מחנה הפועלים והמחנה הרוויזיוניסטי, חילוניים ודתיים, אשכנזים ויוצאי ארצות האיסלאם, יונים ונצים, ותיקים ועולים חדשים, אנשי המרכז ואנשי הפריפריה, המחנה הליברלי-דמוקרטי והמחנה שאינו מתנגד להחלשת כוחה של הרשות השופטת. ויש, כמובן, עוד פילוגים ושסעים. על כן הביע אלתרמן את הפתעתו מהתלכדותן של שתי מפלגות בישראל – וראה בה חיזיון נדיר שראוי להקדיש לו את הטור השביעי השבועי.

שבע הרשימות שהובאו כאן על שבעת הטורים הראשונים של אלתרמן, מוכיחות שוב ושוב איך יכול היה משורר צעיר, שזה אך התנתק מעינו הבוחנת של אביו ומעול הפטרונות של "אסכולת שלונסקי", לומר את דברו ללא מורא וללא משוא פנים. גם כאשר הציג עמדות שאינן קונצנזואליות, היו בו מידות נאצלות שכיבדו את זכותו של היריב להשמיע את דברו בלי חשש של חרם וביזוי. לפיכך הוא הצליח להציג את עמדתו מבלי שתעורר את זעמם של יריבים פוליטיים וגם יריביו הפוליטיים היו מוכנים תמיד להטות לו אוזן. טוריו היו עד מהרה לתופעה הז'ורנליסטית המושכת והמשפיעה ביותר בשנות הארבעים, בין המלחמות ואחריהן, ורק בסוף שנות החמישים נשמעו קולות שביקשו להגותו מן המסילה ולפנות את הדרך לאחרים.

הערות:

1. כשכונס טור זה בספרי "הטור השביעי" הושם בראשו מוטו ("עם איחודן של שתי פלגות "פועלי ציון", 1943). הבית השלישי, המאשים כביכול את אלוהים בבורות נמחק מן הנוסח שבספרים. השורות מ"נתוהים קל רוֹאֵיה" ועד "וְקוּה וְאֶמֶץ" נמחקו גם הן. גם הבית האחרון נמחק, ונשאר הבית שלפני האחרון החותם את השיר בנוסח שונה במקצת: "מה זְמַנְנו דוֹרֵשׁ בְּעֵינַיִם נוגוֹת? / לֹא חֲלִילָה הֶסְכֵּם בֵּין מְסַפְרֵי־מְפֻלְגוֹת / הוּא דוֹרֵשׁ שְׁתֵּקֶטֶן לְפָחוֹת הַמְהוּמָה / הַנוֹלְדֵת מְרִיב מְפֻלְגָה עִם עֶצְמָה...".
2. משתמע שהחדר הצר הוא ארץ ישראל המנדטורית. שתי השורות הראשונות מנוסחות במתכונתן של שורות הפתיחה של השיר העממי "אויפן פריפעטשיק" ("על האח"), המתאר את לימוד האלפבית ב"חדר" הקטן והצפוף של ילדי ישראל בגולה.
3. הצירוף הכבול "אין בו מתום" פירושו: כולו מלא פגמים, אין בו מקום אחד שלם. וכאן אמר אלתרמן "הלא אין מפלגה / אֶשֶׁר יֵשׁ בָּהּ מְתֵם!". באמצעות כפל מילות הניגוד אמר אלתרמן בעצם שאין במפלגה מתום, אך עשה כן בדרך בניסוח לא שגרתית, השובר את הצירוף הכבול, שכבר נשחק מרוב שימוש.
4. הצירוף "דק מן הדק" אופייני לספרי קבלה: "ואחר כך כשבא אל עולם האצילות אינו מרגיש רק דק מן הדק, דהיינו אצילותו יתברך, ושם ידע עתידות" בספר המיוחס לבעל שם טוב, "ליקוטים יקרים" ד"ג ע"ג. המילה "דקיק" מצויה בתיאור ריח הקטורת: "קטורת היא בחשאי, בסוד דקיק ופנימי מהכל" (זוהר ג, קעז). וכן מצאנו "פגם דק מן דק" בספר המיוחס לר' נחמן (שיחות הר"ן, קפ ע"א). ביאליק במאמרו על א"מ ברכיהו כתב: "איש זר לא יבין מה טיבה של העבודה המוחית של התלמוד ודרכי המחשבה של השקלא-וטריא, מה טיבם של אותם הורידים **הדקים מן הדקים** של המחשבה הדקה וליצירת "שולחן-ערוך" קשה וקפדני כזה, ששמר על קיומו של עם ישראל בגולה. הרבה דרכים היו במוח

- שלנו, כל דבר נידון בדרך בלשנות. כל הספרות שמאחורי המשנה שהיא סכומה ושיש בה מכניסמוס **דק מן הדק** של קורי-עכביש, נדונה בדרך בלשנית זו".
5. במקור נרשם ונוקד "אַנְלִפְּיִת", באיות לא מקובל ואנאלפביתי במקצת (אולי במתכוון). בשיר המצוטט במאמר נוקדה המילה לפי המקובל במילון האקדמיה ללשון העברית.
6. בספרי "הטור השביעי" תוקנה שורה זו כך: "אַךְ הִנֵּה פָּתַע קָמָה־נִצְבָּה בְּצִיּוֹן".
7. בספרי "הטור השביעי" שונה הצירוף "חֶלֶק וְגַם חֵד" ל"חֶלֶק וְנֶחֱמַד" (שהרי הושטת יד חדה יכולה לגרום לפציעת היד האחרת). ואולם, אגב שינוי נפגם כאן הברק הלשוני, שהרי מן המילה הדו-משמעית "חד" עולה גם המשמעות של "אחד" (כמו ב"חד גדיא") וגם המשמעות של "חידוד" ושל "לחוד חידות" ("חד וחלק" הוא ספר של חידודים ופרפראות מאת מ"צ פרוש).
8. ייתכן שמהדהד כאן שירה של רחל "גן נעול" ("מִדְּוַעַי יָד מוֹשְׁטָת / לֹא פוֹגֵשֶׁת יָד אֲחוֹתִי?").
9. המילה "והריני" נזכרת בסמיכות למילים "כֹּזֵב" (ספק חיה ספק בהמה) ואנדרוגינוס (ספק גבר ספק אישה): "רבי יוסי אומר אנדרוגינוס בריה בפני עצמה הוא ולא הכריעו בו חכמים אם זכר אם נקבה" (יבמות פג ע"א).
10. המילים "דקה מן הדקה" קשורות בכתישת סממני הקטורת (ויקרא טז, יב; כריתות ב, א), וגם המילים "הדק היטב היטב הדק" (כריתות ו ט) קשורות לכתישת סממני הכתורת, והשוו לשורה "הְדוּקִים, הְדוּקִים חֲרוּזֵי הַשִּׁיר" בשירו האַרְס פואטי של אלתרמן "השיר הזר". גם המשורר, כמו הכוהן המכין את הקטורת מסממנים רבים ויקרים, צריך לעשות את מלאכתו בשום שכל, לשאוף אל הפרופורציות הנכונות תוך כתישת המרכיבים המעולים ביותר לתערובת אחת.